

הרב מרדכי אליהו

הראשון לציון והרב הראשי לישראל לשעבר

השתלת איברים עפ"י ההלכה

(חוות דעת)*

לפני מספר חודשים פנה מנכ"ל משרד הבריאות לרבנות הראשית לבקשת חו"ד הלכתית בעניין השתלות. מועצת הרבנות הראשית לישראל מינתה ועדת רבנים ומומחים שיעסקו בנושא באופן יסודי ויחוו את דעתם, וימליצו לפני מועצת הרבנות הראשית כיצד יש לנהוג בבעיה זו. במינוי הועדה היו רבנים מכל החוגים אשר בתחילה הביעו את הסכמתם להשתתף בה. כן פנו הרבנים הראשיים למספר רבנים ותיקים בירושלים לבדוק את הנושא, אליהם גם נשלחו חלק מחברי הועדה המומחים ברפואה.

שנים מהם לא הסכימו כלל להתייחס לבעיה, אחד הרבנים המובהקים השיב שעקרונית הוא מסכים, אולם אינו מאמין שהרופאים יבצעו את מה שהרבנות תפסוק. אחד הרבנים החשובים קבע זמן עם אחד מחברי הועדה, המומחה בנושא, שמקצועו רופא, כדי שהבעיה תתלבן לפניו. אח"כ, כשעה לפני הפגישה, היא בוטלה על ידו.

אחד הרבנים המובהקים שהוצע לו להיות חבר הועדה לא סרב. אולם, לא הופיע לדיוני הועדה. הועדה שהוקמה מסרה את המלצותיה לרה"ר כאמור להלן.

לגופו של עניין, הנני מעלה את המקורות והנימוקים לפסק הרבנות הראשית בנידון.

שנינו במשנה (יומא דף פ"ג ע"א):

"מי שנפלה עליו מפולת ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת, ספק כותי ספק ישראל, מפקחין עליו את הגל. מצאוהו חי מפקחין, ואם מת יניחוהו".

הגמרא (דף פ"ה) שואלת לשם מה המשנה מביאה את סוגי הספקות, למאי נ"מ? ומתרצת, שאפי' היו ספיקות רבים, היינו, ספק הוא שם ספק אינו שם, ולא דווקא אם הוא שם חי, אלא אפי' היה ספק אם הוא חי. ספק נוסף אם

* חוות הדעת ניתנה ע"י הרב בשנת תשמ"ז.

היה שם, וכן ספק שלישי - יתכן והוא כותי, אעפ"כ מחללין את השבת. וכן פסק בשו"ע (או"ח סי' ש"ל סעיף ג') וז"ל:

"מי שנפלה עליו מפולת ספק חי ספק מת, ספק הוא שם ספק אינו שם, מפקחין עליו, אע"פ שיש בו כמה ספיקות".

והקשו עליו: אם כוונתו לומר שאפי' יש כמה ספיקות מצטברים מפקחין עליו, א"כ מדוע התחיל בספק חי ספק מת, היה צריך להתחיל בספק שם ספק אינו שם, ואח"כ ספק חי וכו', והניחו גמגומם בצ"ע (עיין מש"ב שם ס"ק ח'). יתכן ואפשר להוסיף עוד שאלה: למה לא הזכיר ספק כותי ספק ישראל, המוזכר במשנה, אלא מוכרחים לומר שמאחר וכתב שיש בו כמה ספיקות, די בזה. וכוונתו, שאפי' אם יהיו עוד ספיקות רבים, אעפ"כ מחללין.

ועיין לתו"ט דמשמע מדבריו שכל ספק עומד בפני עצמו. ועיין לתפאר"י שמשמע מדבריו שאפי' יש הרבה ספיקות מפקחין. ועיין במעשה רוקח על הרמב"ם, ועיין בה"ה על הרמב"ם הל' שבת (פ"ב הלכה י"ח וי"ט) שאפי' הרבה ספיקות ובס"ס. וכן כתב הטור או"ח בסי' ש"ט. ועיין בלח"מ שם שהסביר והוכיח כך, ועיין לתיוה"כ בהשמטות (בעמוד ע"ג) שהוסיף להסביר שבמשנה מובאות שלוש אפשרויות, אם נמצא שם או לא, חי או מת, ישראל או עכו"ם. בתחילה כתוב ספק אינו שם הצד הראשון מצריך פיקוח נפש. אח"כ ספק חי ספק מת, שבו הצד הראשון מצריך חילול שבת. ואילו בספק השלישי כתוב ספק נוכרי ספק ישראל, כאן הצד הראשון אינו מצריך חילול שבת. אלא כך הפירוש: "ספק גוי ספק ישראל, ואת"ל ישראל, ספק הוא שם ספק אינו שם, או ספק חי ספק מת, ואפ"ה דהוי ס"ס מחללין, וה"ה בהרבה ספיקות כנ"ל ודו"ק.

אח"כ הגמרא שואלת על דברי המשנה שאם מצאוהו חי מפקחין, מוכרחים לומר מצאוהו חי וישראל הוא. ולפיכך, מפקחין, והגמרא שואלת פשיטא. היינו, אם מצאוהו חי וישראל הוא מה ההו"א שלא ימשיכו לפקח. ואם לא מצאוהו חי או מצאוהו כותי אינו מפקח. והגמרא תרצה "לא צריכא דאפי' לחיי שעה". והיינו שאם החל לפקח את הגל ומצא את האדם שהוא גוסס וברור לו שבעוד זמן קצר הוא ימות, שמתעוררת השאלה אם מותר להמשיך ולחלל שבת עבור חיי שעה של אדם. וע"ז הגמרא אומרת שכן מחללין שבת. והטעם הוא, שהגמרא (שם בע"ב) הביאה מקורות לכך שפיקוח נפש דוחה שבת, וטעמים שונים לדין זה. לבסוף אמר שמואל: "אי הואי התם הוה אמינא דידי עדיפא מדידהו, "וחי בהם" (ויקרא י"ח) ולא שימות בהם". ואמר רבא שטעמו של שמואל אין לו פירכא, כי לטעמו של ר' שמעון בן מנסיא שאמר על הפסוק "ושמרו בני ישראל את השבת" - "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה", קשה, אם החולה לא יחיה אלא רק שעה ולא יוכל לשמור שבת אחרת יהא אסור לחלל עליו. ואילו לסברת שמואל צריכים לחלל. וכתב

המאירי שיתכן ובאותה שעה יתודה. אולם, יש להעיר על דבריו, דהתינח אם הוא לא יהא גוסס שיוכל להתוודות, אבל אם הוא במצב קשה שאינו יכול לדבר או לחשוב וכו', האם נעזוב אותו לנפשו? וכן אם למשל היה מי שנפלה עליו מפולת קטן ויחיה רק זמן קצר, האם נעזוב אותו? אלא מוכרחים לומר שלפי טעמו של שמואל בכל מקרה אין בזה חילול שבת, שמכיוון שהתורה אמרה "וחי בהם" מותר הכול לעשות כדי להחיותו. ואפי' אם היה זקן, גוסס, או קטן גוסס, כי חיי שעה הם חיים, ואין נפ"מ מה יעשה בשעה זו, ואין אנו צריכים לחשוב על מעשיו. (ועיין למש"ב שם בבאה"ל ד"ה אלא). וכן פסק השו"ע (שם סעיף ד'): "אפי' מצאוהו מרוצץ שאינו יכול לחיות אלא לפי שעה". וכ"כ הרמב"ם הל' שבת (פ"ב הלכה י"ח): "מצאוהו חי אע"פ שנתרוצץ ואי אפשר שיבריא מפקחין עליו ומוציאין אותו לחיי אותה שעה".

ועיין תוס' ישנים שהקשו לפי הגמרא בע"ז דף כ"ז וז"ל: "...לחיי שעה לא חיישינן, פירוש - ומתרפא מן הכותל. ואע"פ שיש לחוש שמא ימית אותו לאלתר. ומסיקים - היינו, הכא והתם לטובתו, כי כאן מפקחים את הגל כדי להחיותו, ושם מרפאין אותו אולי יחיה".

הגמרא במסכת ע"ז (דף כ"ז ע"ב) דנה בשאלה אם מותר להתרפא מרופא עכו"ם. עיין לשו"ע יו"ד (סי' קנ"ה סעי' א') שפסק שאם הרופא הגוי מומחה לרבים מותר. ואם אין התנאים הללו אסור. ואומרת שם הגמ': "אמר ר' יוחנן: ספק חי ספק מת אין מתרפאין מהם. ודאי מת מתרפאין מהם". והגמרא מקשה: ודאי מת, כיצד מותר להתרפא? הכוונה היא שאם החולה הוא במצב שלא יודעים לטפל במחלתו והוא חולה בחשש ספק חי ספק מת, אם יבוא רופא עכו"ם (לא מומחה לרבים, ולדעת רמ"א בחינם) ויתן לו תרופה אנו חוששים שמא ייתן לו תרופה שתזיק לחולה וימות. ולפיכך, מוטב שישאר במצבו הנוכחי ולא יטופל ע"י רופא שודאי ימיתנו "ומוטב שיניח אולי יחיה", כלשון רש"י שם. אבל אם החולה ודאי ימות, דהיינו, שאנו יודעים שמחלה זאת אם לא יתרפא ממנה ודאי ימות ואין הרופא ישראל אלא עכו"ם, מתרפאין מהם, שהרי בין כך ובין כך הוא ימות. לכן מוטב שיקבל תרופה מהעכו"ם, שמא ירפאנו. והגמרא מקשה, הרי אם לא יתרפא יש סיכוי שיחיה יום או יומיים. ואם ירפאנו אולי ייתן לו סם הממית אז יקרב מיתתו וצריכים אנו לחוש לחיי שעה. על כך עונה הגמרא "לחיי שעה לא חיישינן".

והקשו התוס' שם, שהרי זה סותר לדברי הגמרא ביומא שחוששין לחיי שעה. וכאן לכאורה הדבר יותר חמור כי אנו עושים פעולה בקום ועשה. ומתרצים התוס' (שם ד"ה "לחיי") כמו שתרצו התוס' ישנים ביומא הנ"ל. היינו, שביומא אם לא נחוש להצילו הוא ימות, וכאן אם לא יתרפא ע"י העכו"ם ימות, "וכאן וכאן שבקינן הודאי למיעבד הספק". כלומר, שאם לא יתרפא ע"י העכו"ם ודאי ימות עוד יום, ואם יתרפא יתכן ויחיה זמן רב. נמצא שהמוות הוא ודאי

והחיים בספק, לכן מותר להיכנס לספק של חיי שעה דאולי יחיה יותר. אבל אין מי שיעלה על דעתו שחיי שעה אינם חשובים. וכמו שנזכר בשבת (דף קנ"א) שאסור לעצום עיניו של גוסס. וכן נפסקה ההלכה בשו"ע יו"ד (סי' של"ט סעי' א'), כי פעולת עצימת העין מקרבת את המיתה ללא ספק של חיות ואין בה כשלעצמה תועלת לאדם הגוסס. לפיכך, הרי זה שופך דמים של חיי שעה. אבל לעשות פעולה לגוסס שמטרתה להאריך חיייו בספק מותר. היינו, שמותר לתת לחולה שהוא גוסס זריקה שיש סיכוי בה להארכת חיייו. עיין בגיליון מהרש"א (ביו"ד על סי' קנ"ה) בדיון אדם שהיה חולה ויכול לחיות זמן קצר ואם יקבל תרופה מסוימת קיים ספק אם התרופה תעזור לו יתרפא לחלוטין ויחיה זמן רב, ואם לא תרפא אותו, ימות מיד. והשאלה היא אם מותר. עיין שם שהביא משם השבות יעקב (ח"ג סי' ע"ה). ועיין עוד ביו"ד סי' של"ט ברע"א שאם יש שריפה בבית מותר לטלטל את הגוסס. וכן עיין בברכ"י אר"ח (סי' שכ"ט) שמפקחין את הגל על הגוסס. ועיין שם בכה"ח ס"ק י"ג ושם עוד שאפי' על טריפה מחללין את השבת, ועיין בפ"ת סי' של"ט.

ויש לכאורה לברר דין זה ממה שהש"ס שם בע"ז מביא הוכחה לחיי שעה ממלכים פרק ז'. שם מסופר על ארבעת המצורעים שהיו מחוץ לעיר והיה רעב ואמרו:

"מה אנחנו יושבים פה עד מתנו, אם אמרנו נבוא העיר והרעב בעיר ומתנו שם, ואם ישבנו פה ומתנו. לכו וניפלה על מחנה ארם אם יחינו נחיה, ואם ימיתנו ומתנו".

והגמרא מקשה: הרי ברעב לא ימותו מיד, ואילו בנפילה לידי האויב יתכן וימותו מיד. ומתרצת שם, שאעפ"כ מאחר ויש סיכוי של חיים בידי האויב מותר. וכדברי רש"י: "הואיל וסופו למות כאן". ולכאורה ההוכחה מהפסוקים אינה אלא כשיש ספק בנפילה בידי אויב, ואילו ברפואה ע"י עכו"ם כתב רש"י (בד"ה "ספק חיי") וז"ל:

"חולי שאם לא ירפאונו רופא ספק יחיה ספק ימות, אין מתרפאין מהן, דעובד כוכבים ודאי קטיל ליה, ומוטב שיניח, אולי יחיה".

הוא אומר שהעכו"ם יהרגנו ודאי. ולפיכך, אסור להתרפא על ידו, והטעם כי אין ודאות שימות בחוליו. ובאופן יחסי לחוליו של החולה פעולת הטיפול של הרופא העכו"ם נחשבת כ"ודאי קטיל ליה". וצריך לומר שאין הוודאות מוחלטת, שא"כ אפי' אם ודאי ימות, מאחר ויש לו עדיין עכ"פ חיי שעה, כיצד מותר להירפא מהעכו"ם ש"ודאי קטיל ליה", וזה מיד עם קבלת התרופה. וכן כתב רש"י בד"ה "חיי שעה". ויותר מזה כתב רש"י בד"ה "ודאי מת": "ושמא ירפאונו העכו"ם". היינו, שאין כאן ודאי קטיל ליה. ומוכרחים לומר כאמור לעיל שבאופן יחסי לספק חי הוא ודאי קטיל. אבל ישנה אפשרות שאכן

ירפאנו.

ויש לעיין במושג "חיי שעה", שבזה אני אומר "שמא ירפאנו העכו"ם". דההוכחה היא ממעשה המצורעים שהמיתה הייתה ודאית לאחר זמן קצר, היינו "חיי שעה". ובנפילה לאויב היה ספק, שמא יחיו אותם. למדים אנו שהכלל הוא שחיי שעה אמנם חשובים הם. לכן במקרה וחיי השעה הם ודאיים, אעפ"י ששעה אחרי זה ימות, מכל מקום מותר לדאוג לחיי שעה, ואפילו אם יש רק ספק אולי יחיה באותה שעה. ועיין לחת"ס ביר"ד (סי' ע"ו). ומכאן קשה לפוסקים האחרונים שדנים בעניין אדם שאי אפשר לו לנשום או אין ליבו מספיק להעביר את הדם למוח וכדומה, ומחברים אותו למכשירים שיפעלו במקום האיברים. וכותב אחד הגדולים בספרו שדבר זה אסור הוא, כי יש לו לחולה ייסורים מזה. ואפי' אם הרופא יאמר שאין לו ייסורים אינו נאמן. ויצא לפי דבריו, שאפי' אם עי"ז שלא יורכבו בו המכשירים נקרב את מיתתו, או יותר נכון - אפי' אם ע"י המכשירים ירוויח חיי שעה, לא חיישינו. וזה פלא. וההוכחה שהביאו האחרונים הנ"ל היא ממה שכתב הרמ"א בשו"ע יר"ד סי' של"ט סעי' ב' שאסור לגרום למת שימות במהרה ע"י הסרת הכר או הכסת וכו', "אבל אם יש דבר שגורם עכוב יציאת נשמה כגון שיש סמוך לאותו בית, קול דופק כגון חוטב עצים או שיש מלח על לשונו ואלו מעכבים יציאת הנפש, מותר להסירו משם. דאין בזה מעשה כלל אלא שמסיר המונע". ואע"פ שהט"ז הקשה וחלק ע"ז שם ס"ק ב', כל קושיתו היא מכך שהוא מזיז את שפתיו של החולה, הא לאו הכי מותר. וכן מ"ש "נקודות הכסף" שנענוע כזה אין בו איסור. א"כ ראינו, שעושים פעולה לקרב מיתתו או יותר נכון לא להרחיק מיתתו. ומכאן משמע שמוותר לעשות פעולה המקרבת את המיתה כשאין בה משום הזזת איבר. ולכאורה אין הכוונה שאסור לאדם להשאיר את המלח על שפתיו אלא שאין איסור להוציאו. אולם, עיין לבית לחם יהודה על השו"ע שאינו סובר כן. וצריך לומר שאם החולה ודאי ימות ואנו מעכבים את מיתתו ע"י צער ויסורים זה אסור. אבל אם החולה ודאי ימות ואנו עושים פעולות, מפעילים מכשירים (שלא היו בזמן אבותינו והומצאו כיום), ויש ספק קל שבקלים שיחיה ויבריא לחיי שעה, אין יסוד לאסור פעולות החייאה כאלה. ונשער בעצמנו כיום שבודקים חולה או נפגע בתאונה ואין לו נשימה ומנשימים אותו ע"י מכונה. או שאין הלב פועם ומפעילים אותו ע"י מכת חשמל, שאמנם יש בזה ייסורים. האם נמנע מלעשות כן ונאמר שמאחר ואינו נושם או כיון שהוא גוסס לא נרפא אותו. כוונת הרב זצ"ל הייתה רק אם רצונם להאריך את חייו ללא רפואה ואין תקנה לחייו, אלא רק מארכים אותם קצת וזה ע"י ייסורים זה אסור. אבל בלי ייסורים מותר, כי חוששים לחיי שעה. ועיין באורך לתפאר"י בבועז על יומא פ"ח בעניין הארכת חיים ע"י ייסורים. וכן עיין באגרות משה חלק יר"ד סי' קמ"ו וקע"ד. ועיין בשו"ע שכתב

כל זה בסעיף אחד. היינו, שהתחיל בעניין חיי שעה כגון שהוא מרוצץ ולא יכול לחיות רק זמן קצר, אעפ"כ כתב: "אפילו מצאווהו מרוצץ שאינו יכול לחיות אלא לפי שעה מפקחין ובודקים עד חוטמו, אם לא הרגישו חיות אז ודאי מת. לא שנא פגעו בראשו תחילה לא שנא פגעו ברגליו תחילה". היינו, שגם אם הוא מרוצץ וברור שבעוד שעה ימות מחללין, ובלבד שיהא ברור להם שלמרות שעתה הוא מרוצץ, יכול לחיות עוד שעה. ולמעשה אלו הם דברי רש"י שכתב שם (בדף פ"ה) בד"ה "עד היכן הוא בודק": "אם דומה למת שאינו מזיז איבריו עד היכן הוא מפקח לדעת האמת". היינו, אם חושש שמא האדם כבר מת, וכיצד הוא מגיע לחשש זה? מסביר רש"י - כשאינו מזיז איבריו זה מסימני מת. אבל אין זה סימן מובהק כי יכול להיות שזהו עלפון או חולשה זמנית. ולפיכך, השאלה היא כיצד קובעים את המוות. וכ"ש אם הוא מזיז את איבריו אלא שהוא מרוצץ או גוסס, שאדם מזהר על חייו ככל אדם. במסכת שבת ומס' שמחות נאמר שהמעצים עיניו של גוסס הוא שופך דמים. וכן נפסקה ההלכה בשו"ע יו"ד. ושם מדובר בגוסס שברור שסופו למות עפ"י סימנים מובהקים. ועיין לשבות יעקב ח"ג סי' ע"ה המובא בפ"ת יו"ד סי' קנ"ה וסי' של"ט שדן בשאלה של חולה הקרוב למות והרופאים אומרים שימות תוך יום או יומיים. והרופאים אומרים שיש תרופה שיתכן שכשישתמש בה ימות מיד תוך שעה או שעתיים, ואפשר שיתרפא מחוליו. והשאלה היא "אם מותר לעשות רפואה זו, או חיישינן לחיי שעה ושב ואל תעשה עדיף". והוא מתחיל את התשובה: "הואיל שדין זה הוא דיני הנפשות ממש וצריך להיות מתון מאוד בשאלה כזו מש"ס ופוסקים בשבע חקירות ובדיקות, כי כל המאבד נפש אחת מישראל וכו'. וכן להיפך, המקיים נפש אחת כאילו קיים עולם מלא, ולכאורה היה נראה דשב ואל תעשה עדיף כי חיישינן לחיי שעה". בהמשך התשובה דן וחילק בין גוסס שאסור להעצים עיניו כי אין זה לתועלת ולרפואה, אבל אם אפשר שיתרפא הדין שונה. ועיין במס' ע"ז דף כ"ז ולשו"ע סי' קנ"ה ולרמב"ם פ"ב מהלכות רוצח. וסיים שם: "ומ"מ אין לעשות הרופא כפשוטו כן, רק צריך להיות מתון מאוד בדבר לפקח עם רופאים מומחין שבעיר ע"פ רוב הידיעות. דהיינו, רובא דמינכר שהוא כפל, לפי שיש לחוש לקלי דעת. ע"כ יעשה ע"י רוב דעות הרופאים והסכמת החכם שבעיר". (וכן פסקה הרבנות, עיין לקמן).

מהי דרך הבדיקה?

במס' יומא שם שנינו:

"ת"ר עד היכן הוא בודק עד חוטמו. ויש אומרים עד לבו"

ועיין שם שיש גרסא אחרת "עד טבורו", אבל הפוסקים לא פסקו כגרסא זו. והסביר רש"י כיצד בודקים "עד חוטמו", ואם אין חיות בחוטמו שאינו מוציא

